

Van tijd naar jongeren

Het jeugdonderzoek binnen de TOR- onderzoeksgroep

FRANK STEVENS

Vakgroep Sociologie
Onderzoeksgroep TOR
Vrije Universiteit Brussel

DEZE TEKST VORMT DE BASIS VAN DE UITEENZETTING OVER HET JEUGDONDERZOEK BINNEN DE TOR-GROEP, GEPRESENTEERD OP DE JOP-WORKSHOP VAN 16 DECEMBER 2003. HET JOP IS EEN SAMENWERKING TUSSEN DE TORGROEP (VUB), OJGC (K.U.LEUVEN) EN DE VAKGROEP SOCIALE AGOGIEK VAN DE UGENT. DEZE BIJDRAGE IS MEDE MOGELIJK GEMAAKT DOOR FINANCIËLE STEUN VAN DE VLAAMSE OVERHEID.

1 Inleiding: jeugdbegrip en uitgangspunten

In de sociologie is er een grote consensus dat de term 'jeugd' een sociale constructie is. Verschillende maatschappijen verstaan onder deze term iets anders. Eenzelfde maatschappij kan een ander jeugdbegrip ontwikkelen in de loop van haar geschiedenis. In de maatschappij bestaan er verschillende criteria die kunnen gehanteerd worden om het jeugdbegrip te verstaan: biologische, psychologische Wat deze afbakeningen gemeen hebben, is dat het veronderstelt dat de criteria gepaard gaan met specifieke competenties. Hierdoor wordt de biografie opgesplitst in specifieke levensfasen. Deze levensfasen proberen we te onderscheiden via een chronologische indeling: leeftijd. De sociologie beweert dat men in het dagelijkse leven de levensloop indeelt op basis van sociale criteria: welke sociale competenties kan men aan op een bepaald moment van het leven en welke rechten en plichten vloeien hieruit voort? Bovendien zijn we geneigd om deze sociale indeling te vertalen in leeftijds grenzen. Het is belangrijk om hierbij rekening te houden dat het om een sociale definitie gaat. Dat wil zeggen dat de betekenis van sociale competenties, de volgorde en rangschikking van deze competenties in een biografisch geheel niet vaststaand zijn. Er kunnen zich hierover maatschappelijke discussies ontwikkelen. Bovendien staat ook de koppeling van sociale competenties en leeftijd open voor sociaal conflict. Een voorbeeld hiervan is de leeftijd waarop men geacht wordt om te kunnen stemmen in een democratisch bestel. Het wordt nog complexer. Naargelang de institutionele context kan er maatschappelijke consensus of dissensus bestaan over de koppeling tussen sociale competentie en leeftijd. Zo blijkt de variatie gering m.b.t. leeftijdsgebonden sociale competenties die door de staat worden geformuleerd (zoals de leeftijdsbepaling m.b.t. de leerplicht, de stemgerechtigde leeftijd, de leeftijd waarop men een rijbewijs mag behalen, ...). De leeftijdsgebonden sociale praktijken die meer tot het private leven behoren, kennen daarentegen een grote verscheidenheid. Zo is er een grote variatie met betrekking tot de leeftijd waarop ouders hun kinderen alleen, zonder toezicht, thuis laten (Elchardus 1982). We maken echter niet alleen een indeling van het leven op basis van sociale criteria. De indeling van het leven in specifieke fasen, gaat gepaard met een culturele invulling. Aan de fasen koppelen we namelijk gedrag of uitingsvormen die we typisch of gepast vinden voor een bepaalde leeftijd. Iemand die op achttienjarige leeftijd *K3* of *Samson of Gert* goed vindt, zal op weinig krediet kunnen rekenen bij zijn of haar leeftijdsgenoten. Hierdoor maken we impliciet een indeling van onze cultuur volgens leeftijd, spreken we over kindercultuur, jeugdcultuur en 'echte' cultuur die dan het speelterrein van de volwassene is.

Het is deze sociale en culturele indeling van het levensverloop die vorm geeft aan ons jeugdbegrip. Op basis van dit begrip leggen we de rechten en plichten van iemand in een bepaalde levensfase institutioneel vast. Deze institutionele inbedding kan op haar beurt het dagelijks jeugdbegrip

beïnvloeden. De sociale en culturele gedragingen die we gepast achten voor een bepaalde levensfase kunnen veranderen naargelang de institutionele omgeving verandert (bijvoorbeeld de opkomst van een autonome jeugdcultuur na de introductie van een veralgemeende leerplicht). Deze veranderende definities kunnen uiteindelijk de institutionele definities beïnvloeden. Hierdoor krijgen we de verandering in het jeugdbegrip volgens maatschappij en over de tijd heen.

Dit maakt dat iedere bepaling van het begrip 'jeugd' een heikele onderneming is. In de praktijk van het onderzoek dient men het doelpubliek te bepalen en ook hier ziet men een sterke benadering op basis van leeftijdsgrenzen. In de bepaling van haar doelpubliek hanteert ook de TOR groep een vrij pragmatische benadering, vaak gebaseerd op een leeftijdsafbakening. In diverse onderzoeksopzetten wordt de groep niet geconfronteerd met deze vraag. Heel wat jeugdonderzoek van de groep in het verleden was opdrachtonderzoek, waarbij de leeftijdsgrenzen of het doelpubliek door de opdrachtgever bepaald zijn. Dit leidt in de praktijk ertoe dat we eerder een expliciete definitie van jeugd hanteren.

Dit is echter niet het geval voor de uitgangspunten van het onderzoek. Deze zijn opgenomen en geformuleerd in de inleiding van het boek *Zonder Maskers* (Elchardus 1999). Een eerste principe is dat jongeren even divers zijn als volwassenen. Vaak worden jongeren geduid in termen van een vermeende trend, een bepaalde mode of een probleem. Hierdoor wordt genegeerd dat niet iedereen meedoet met een trend, een mode of dat iedere jongere een probleem is. Deze veralgemening van 'de jeugd van tegenwoordig' doet geen eer aan aan de verscheidenheid onder jongeren zelf. Tweede uitgangspunt is dan ook dat deze variatie dient onderzocht te worden op basis van empirisch onderzoek, zowel kwalitatief als kwantitatief. Een laatste belangrijke uitgangspunt in het onderzoek naar jongeren, is cultuuranalyse. Dat wil zeggen dat we ons vooral toeleggen op de culturele aspecten van het leven van jongeren. De veronderstelling hierbij is dat jongeren niet zo maar individueel en passief reageren op hun sociale omstandigheden. Jongeren reageren actief op hun omgeving, proberen die te begrijpen en voor zichzelf te duiden op basis van het culturele materiaal dat hen aangereikt wordt. Jongeren ondergaan wel een zekere invloed van hun sociale omstandigheden, maar worden er niet door bepaald.

2 Kind van de jaren 80

In 1982 sloegen enkele sociale wetenschappers van de Vrije Universiteit Brussel de handen in elkaar. Ze wilden meer aandacht voor de factor tijd in het Vlaams sociaalwetenschappelijk onderzoek. Ze offerden hun vrijdagmiddagen op om met elkaar te discussiëren over methodieken en begrippenkaders die het mogelijk maakten om tijd, tijdsconcepties en tijdsbesteding te bestuderen. De onderzoeksgroep TOR was geboren. TOR staat voor *tempus omnia revelat*, tijd onthult alles. Bedoeling van de groep was de studie van tijd en de betekenis van tijdsordening in de moderne

maatschappij een volwaardige plaats te verlenen in onderzoek. De timing was niet toevallig. Begin jaren 80 introduceerde de Belgische regering diverse maatregelen om meer flexibiliteit in de Belgische arbeidswetgeving, en zo in de samenleving, te brengen. Deze maatregelen pasten in de strijd tegen de hoge werkloosheid van het begin van de jaren 80.

Het bleef niet bij discussiëren alleen. In 1984 ondernam de onderzoeksgroep het eerste onderzoek naar de tijdsbeleving en de rol van arbeid in het dagelijkse leven. Hiervoor werden 206 werkloze en niet-werkloze mannen met kinderen uit het arrondissement Halle-Vilvoorde bevraagd over hun tijdsbeleving. Dit gebeurde aan de hand van diepte-interviews, een gestandaardiseerde vragenlijst en tijdsbudgetboekjes. Eén van de belangrijkste vaststellingen van het tijdsonderzoek was het verschil tussen objectieve en subjectieve tijd. Groepen die objectief de meeste tijd hadden, zoals werklozen, rapporteerden hogere tijdsdruk. Deze vaststelling leidde tot de conclusie dat (tijds)onderzoek niet beperkt kan worden tot louter registratie van handelen, maar ook aandacht moet hebben voor de verhalen waarmee mensen hun handelingen verantwoorden. Deze vertogen, die criteria bevatten waarmee mensen hun omgeving en hun sociaal handelen beoordelen, vormen nog steeds de harde kern van het waardebegrip in de TOR-studies (Elchardus 1993). Waardeonderzoek en de manier waarop deze vertogen zich verschillend verspreiden onder de bevolking vormen sindsdien een constante in het onderzoekswerk van de groep. Tijdsonderzoek werd sindsdien gecombineerd met cultuuranalyse.

De ervaring met tijdsbudgetboekjes werd later, in 1988, gebruikt in het eerste tijdsbudgetonderzoek in Vlaanderen. In menig opzicht is het tijdsbudgetonderzoek van 1988 een basis voor het latere werk, inclusief het jeugdonderzoek, binnen de TOR-groep. Bedoeling was om in het onderzoek de tijdgeest van het einde van de jaren 80 te vatten. Deze tijdgeest kan het best worden gekarakteriseerd aan de hand van de cultuurheld van die periode: de yuppie. Yuppies waren, zo ging het verhaal toch, individualistische, hoger opgeleide en op succes gerichte mensen. Om dit succes te realiseren, zagen ze er niet tegen op om lange uren te werken en vrij utilitair, gericht op het eigenbelang, in het leven te staan. In de vragenlijst van het onderzoek werden daarom individualismeschalen en modules rond arbeidstijden opgenomen. Dit onderzoek resulteerde onder meer in 'Soepel, flexibel en ongebonden'. Het boek maakte brandhout van de mythe van de yuppie. Utilitair individualisme was minder dominant aanwezig in de bevolking dan andere vormen van individualisme. Bovendien bleken de echt flexibele mensen niet de yuppies, maar de laaggeschoolden te zijn. Vanaf dan werd 'onderwijsniveau' één van de basisvariabelen in het TOR-onderzoek.

3 Jongeren op de agenda

In het begin van de jaren 90 waren het onderzoek naar de rol van waarden in het gedrag en de vraag naar de rol van instituties in de verspreiding van

waarden de belangrijkste thema's in het TOR-werk. Opnieuw kunnen de centrale vragen in het onderzoek niet losgezien worden van de maatschappelijke evoluties in het begin van de jaren 90. Eén van de meest kenmerkende aspecten was de opkomst van populistisch rechts in Vlaanderen en in Europa. De opkomst van populistisch rechts stelde de Vlaamse sociologenwereld voor een probleem. De traditionele theorie uit de politieke sociologie stelt dat het politiek landschap in België gekenmerkt wordt door drie belangrijke conflicten: katholicisme versus vrijzinnigheid, gelijkheid versus vrijheid en de tegenstelling Vlaanderen-Wallonië. In de jaren 80 formuleerde Ingelhart de these van de opkomst van een postmaterialistisch waardepatroon. Deze theorie focuste echter te exclusief op nieuwe sociale bewegingen en de groene beweging. Het succes van rechts kon niet worden verklaard via deze benadering. In 1992 werd in een lezing voor vakbondssecretarissen van het ACV voor het eerst de these geformuleerd en gedocumenteerd dat aan de basis van de opkomst van populistisch rechts een conglomeraat van waarden ligt. Deze cluster bestaat uit waarden als ethnocentrisme, autoritarisme, politiek cynisme en materialisme. Mensen die weinig vertrouwen hebben in de politiek, er eerder racistische opvattingen op na houden, autoritair en materialistisch ingesteld zijn, zijn oververtegenwoordigd onder de stemmers van populistisch rechtse partijen. Intussen staat deze tegenstelling bekend onder de noemer de sociaal-culturele breuklijn (Elchardus & Glorieux, 2002). Diverse onderzoeken in de loop van de jaren 90 hebben het bestaan van deze breuklijn bevestigd (Elchardus, 1994; Elchardus, Glorieux, Derks & Pelleriaux, 1996).

Op basis van dit werk werd de TOR groep door de Koning Boudewijnstichting gevraagd een rapport te schrijven over de rol van waarden in het onderwijs en deel te nemen aan de commissie Samenleving-Onderwijs van de Koning Boudewijnstichting. Dit leidde tot twee publicaties: *'Een tijd voor waarden en normen'* (Elchardus, 1991) en *'De school staat niet alleen'* (Elchardus, 1994). In deze bijdragen werd de rol van twee sociale instituties aangekaart, het middenveld en het onderwijs. De mogelijke rol van één specifieke vorm van het middenveld, het jeugdwerk, werd uitgewerkt naar aanleiding van een studiedag georganiseerd door CJP en de jeugddienst van de Provincie Brabant. In *'Schone jeugd. Elementen van een communautaire esthetica voor de jeugdcultuur'* stelde Mark Elchardus (1994) het beeld van de ongebonden, originele en zappende jongere in vraag. In plaats hiervan ijverde hij voor een benadering van jongeren vanuit de vertooggemeenschappen waarvan ze deel uitmaken. Deze gemeenschappen kunnen begrepen worden als manieren van spreken, begrippenkaders die deels over de generaties heen worden gedragen, maar eveneens aangepast kunnen worden aan wisselende omstandigheden. Jeugdwerk, dat vertrekt vanuit de erkenning van deze vertooggemeenschappen, maakt een open houding ten opzichte van anderen en hun vertogen mogelijk. Het creëert het bewustzijn dat het eigen vertoog ook anders zou kunnen zijn. Deze visie is nog steeds sterk aanwezig in het huidig jeugdonderzoekswerk. De inzichten

met betrekking tot het middenveld zouden later uitmonden in participatieonderzoek, met onder andere de publicatie *'Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen'* (Elchardus, Huyse & Hooghe, 2001). De overschouwingen met betrekking tot het onderwijs zouden de inspiratiebron vormen voor het latere, grootschalig jeugdonderzoek.

In de beginperiode van de onderzoeksgroep was er bijgevolg geen sprake van empirisch gebaseerd jeugdonderzoek. Pas in 1993 werd er voor het eerst onderzoek verricht naar jongeren. Dit paste binnen een vervolgonderzoek op het tijdsonderzoek uit 1984. Het onderzoek uit 1993 had de bedoeling om na te gaan welke effecten korte en langdurige werkloosheid had op vaders en hun kinderen. De vaders uit 1984 werden opnieuw gecontacteerd. Zij en hun kinderen werden in 1993 opnieuw bevraagd via gestandaardiseerde vragenlijsten en via diepte-interviews. In het totaal werden 96 jongeren, ouder dan 14 jaar en die nog school liepen in het middelbaar onderwijs, bevraagd. Dit onderzoek resulteerde in het boek *Voorspelbaar ongeluk* (Elchardus, Glorieux, Pelleriaux & Derks, 1996). Dit boek kan als het eerste jeugdboek van de groep worden beschouwd. De methodes en de onderzoeksvragen uit dit onderzoek zijn nog steeds aanwezig in het huidig jeugdonderzoek.

In het onderzoek van 1993 werden twee waarden van de toen 'pas ontdekte' breuklijn verder onderzocht: utilitair individualisme en etnocentrisme. Het onderzoek toonde aan dat vooral sociaal-economisch zwakkere groepen meestappen met verhalen zoals het utilitair individualisme en etnocentrisme. Het gaat om mensen met een lage scholing en een zwakke arbeidsmarktpositie (Elchardus, 1994) en jongeren uit het beroepssecundair onderwijs die een schoolachterstand hebben opgelopen. Vooral jongeren waarvan de vader ooit werkloos is geweest en die zelf een schoolachterstand hadden opgelopen bleken gevoelig voor deze twee vertogen. De hypothese was dan ook dat ons schoolsysteem de zwakke sociaal-economische positie van de ouders vertaalt in schoolachterstand bij de jongeren en in de specifieke onderwijsvorm waarin jongeren uiteindelijk terechtkomen. Hierdoor werden er vragen geplaatst bij de mythe van het democratiserend vermogen van het onderwijssysteem. Als reactie op deze sociale achterstelling ontwikkelen bepaalde jongeren een cultuur van sociale demotie die onder andere wordt gekenmerkt door waarden zoals utilitair individualisme en etnocentrisme. Deze cultuur kan niet worden begrepen als een simpele individuele respons op sociale achterstelling. Het individu construeert actief en participatief een eigen ideeënwereld waarbij hij gebruik maakt van (delen van) vertogen, reeds aanwezig in de ruimere sociale omgeving en waarbij bepaalde vertogen bijzonder aantrekkelijk blijken voor mensen in een specifieke sociale situatie (in het geval van de cultuur van sociale demotie vooral mensen in een sociale achterstellingssituatie). Deze ideeënwereld uit zich extern in een eigen symbolenwereld en een specifieke subcultuur.

Om die cultuur in kaart te brengen werd geopteerd om een rechtstreekse meting van subculturen te ontwikkelen. Deze meting was gebaseerd op de waarneming dat zowel televisie als muziek een belangrijke rol spelen in het dagelijks leven en in de tijdsbesteding van jongeren (Tillekens, 1993; Bouverne-De Bie, 1992). Daarom werd aan de jongeren gevraagd wat hun media- en muziekvoorkeuren waren. Deze manier van vragen vormt sindsdien de basis van de manier waarop jongerencultuur onderzocht wordt binnen kwantitatieve onderzoeken van de TOR-onderzoeksgroep.

De media- en muziekvoorkeuren werden gebruikt als een proxyvariabele voor een specifieke subcultuur in Vlaanderen. In het uiteindelijk model voor een racistische houding bleek dat de helft van het effect van het beroepsonderwijs kan worden verklaard via de zendervoorkeur en via de muziekvoorkeur. Dit heeft geleid tot de hypothese dat het effect van het opleidingsniveau vooral toe te schrijven is aan een subcultuur die ontstaat binnen de schoolmuren en volgens de lijnen van de onderwijsvormen. Deze hypothese is verder uitgewerkt door Koen Pelleriaux (2001) in zijn doctoraatsthesis over het ontstaan van een subcultuur van sociale demotie in het secundair beroepsonderwijs in Vlaanderen. De sterke samenhang tussen vooral een voorkeur voor de commerciële televisie betekent niet zomaar dat de programma's van deze zender racistisch zouden zijn. Het wijst er op dat de zender en de programma's deel uit maken van een ruimere smaakcultuur die aantrekkelijk is voor mensen met een laag opleidingsniveau, een zwakke arbeidsmarktpositie en jongeren uit het beroepsonderwijs. Bepaalde muziekgenres, bepaalde elementen uit de audiovisuele media zijn identiteitsverlenende elementen van een welbepaalde subcultuur. Utilitair individualisme en ethnocentrisme zijn vaker geassocieerd met deze subcultuur dan met andere subculturele uitingen.

4 Van klein- naar grootschalig jeugdonderzoek

Tot 1996 was het jeugdonderzoek binnen de groep zeer beperkt. Het ging over één onderzoek bij een zeer kleine, niet-representatieve jongerengroep. In datzelfde jaar veranderde dit echter toen de onderzoeksgroep door de Minister van Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap werd uitgenodigd om na te gaan welke rol het onderwijs in Vlaanderen speelt bij de waardevorming van jongeren. Het werk binnen de commissie Samenleving-Onderwijs van de Koning Boudewijnstichting diende hiervoor als basis. Omdat het hier belangrijk was om eventuele concurrenten – en daarbij werd in eerste instantie gedacht aan de invloed van massamedia en jeugdcultuur – in kaart te brengen, werd in dit onderzoek veel aandacht besteed aan jeugdcultuur. In het schooljaar 1996-1997 verzamelde enkele medewerkers van de onderzoeksgroep de gegevens. Een representatieve steekproef van 63 Vlaamse secundaire scholen werd getrokken, waarbij 4722 leerlingen uit het laatste jaar van het secundair onderwijs ondervraagd werden. Het overgrote deel van de ondervraagde leerlingen is 17 of 18 jaar oud. Voor de operationalisatie van jeugdcultuur werd verder gebouwd op het vroegere

werklozenonderzoek. Opnieuw werden de media-, televisieprogramma- en muziekvoorkeuren van jongeren, maar nu ook het uitgaansgedrag van jongeren opgenomen in de vragenlijst. Door het grootschalig karakter van het onderzoek werd alleen met gestandaardiseerde vragenlijsten gewerkt.

Dit onderzoek resulteerde in 1998 in een onderzoeksrapport '*Hebben scholen een invloed op waarden van jongeren?*' (Kavadias, Elchardus & Siongers, 1998). Een jaar later kwam het boek *Zonder Maskers* (Elchardus et al., 1999) uit. Dit boek biedt een beschrijving van de waardeopvattingen van jongeren in Vlaanderen. Het handelt over het zelfbeeld van jongeren, hun toekomstverwachtingen, hun relatie met ouders en vrienden tot hun morele en maatschappelijke opvattingen.

Het waardeonderzoek kwam tot drie belangrijke vaststellingen. Ten eerste bleek dat de sociaal-culturele breuklijn zich ook manifesteerde bij laatstejaarsscholieren. Tot dan toe was deze breuklijn alleen vastgesteld in volwassenonderzoek. Ten tweede hebben scholen inderdaad een belangrijke rol te spelen in de waardevorming van jongeren. Opvallend echter was dat niet het formeel curriculum (zoals lessen in burgerschapsopvoeding) een invloed had. Veel belangrijker in de waardeopvoeding van jongeren zijn informele processen. Vooral participatie en de rol van participatie voor schoolwelbevinden bleek een belangrijke factor te zijn. Jongeren gaan liever naar scholen waar ze de kans krijgen om te participeren, inspraak krijgen in diverse aspecten van het schoolleven. Het zijn juist deze scholen die de grootste impact hebben op de waardevorming bij jongeren. Derde belangrijke conclusie is dat de school inderdaad een geduchte concurrent te vrezen heeft aan jeugdcultuur. Er bestaat een duidelijk verband tussen de smaken van jongeren en hun opvattingen (Kavadias, Elchardus & Siongers, 1998).

Het waardeonderzoek vormde ook de empirische basis voor het doctoraat van Koen Pelleriaux. In *Het ontstaan van een demotiecultuur in het secundair onderwijs* (Pelleriaux, 2000) probeerde Koen Pelleriaux de mechanismen die leiden tot een sociale demotiecultuur in het BSO te duiden. Hij testte daarvoor diverse hypothesen. Een eerste hypothese stelde dat jongeren in een achterstandspositie in het onderwijs zich bewust zijn van deze positie en dat dit zich vertaalt in een hoger onbehagen. Dit gevoel vertaalt zich in een gevoel van sociale demotie, het gevoel dat men weinig meetelt en men geen eerlijke kansen in het leven krijgt. Dit gevoel van sociale demotie zou op zijn beurt samenhangen met waarden als utilitair individualisme en etnocentrisme. Deze hypothese bleek echter niet te kloppen. Gevoelens van sociale demotie zijn inderdaad sterker onder leerlingen in een achterstellingspositie en sociale demotie bleek inderdaad samen te hangen met een rechtse positie op de sociaal-culturele breuklijn. Sociale demotie bood echter nauwelijks verklaringskracht voor de rechtse positie van BSO-leerlingen. Terwijl de sociale deprivatietheorie een vrij individualistische verklaring is, werd een meer sociale verklaring gezocht in de concentratiehypothese. Deze stelt dat jongeren die in klassen zitten waar

hun medeleerlingen een hogere graad van sociale demotie en sociale achterstelling kennen, zelf ook meer sociaal gedemotiveerd zullen zijn, ongeacht hun persoonlijke kenmerken. Met andere woorden, jongeren worden beïnvloed door de gevoelens van sociale demotie in hun omgeving. Cultuur kan bijgevolg niet herleid worden tot individuele attitudes of persoonlijke sociale condities. Deze hypothese bleek een betere benadering voor het verklaren van een rechtser positie. De concentratie van leerlingen uit lagere sociale strata op school, de concentratie van leerlingen die ooit een B-attest hebben opgelopen, maar vooral de concentratie van medeleerlingen met een hoger gevoel van sociale uitsluiting op school verklaarden een aanzienlijke proportie van de positie die men als individu inneemt ten opzichte van de sociaal-culturele breuklijn. Niet alleen de eigen sociale positie of het eigen gevoel van sociale achterstelling, maar tevens de sociale condities en het gevoel van uitsluiting van medeleerlingen is belangrijk in de verklaring van een cultuur van sociale demotie. Dit leidde tot een finale stelling die beweert dat het gevoel van sociale uitsluiting, beleefd door de medeleerlingen, op de één of andere manier dient geëxternaliseerd te worden via een specifieke subcultuur. Deze subcultuur werd benaderd vanuit de smaakvoorkeuren van jongeren. Smaken blijken bepaalde patronen te kennen en deze structuren zijn vrij stabiel voor diverse cultuurdomeinen (Stevens, 2001). Het afwijzen van 'legitiem geachte' cultuurvormen en het omarmen van 'populaire' cultuur bleken inderdaad een groot deel van de concentratie-effecten te verklaren. Kortom, de subcultuur van sociale demotie bestaat uit een kern van houdingen, waarden en gevoelens. Deze subcultuur wordt gedragen door een kerngroep van jongeren die een gevoel van sociale achterstelling hebben. De samenstelling van de componenten van deze cultuur leidt er toe dat ook jongeren die niet in een sociale achterstandpositie verkeren, uiteindelijk drager worden van een cultuur van sociale demotie. Smaakvoorkeuren en de dominantie van een bepaalde cultuur in een groep kunnen aanleiding geven tot onder andere socialisatieprocessen waardoor de cultuur zich verder verspreidt.

Het waardeonderzoek en zijn vaststellingen heeft geleid tot twee nieuwe onderzoeken. Het eerste onderzoek had tot doelstelling om na te gaan hoe het staat met de leerlingenparticipatie in het Vlaams onderwijs. Het tweede onderzoek beoogde de leefwereld van jongeren in Vlaanderen te onderzoeken. Dit maal werden ook leerlingen uit het vierde jaar secundair onderwijs en de ouders van de jongeren bevroegd. Deze onderzoeken resulteerden in twee onderzoeksrapporten, *Leerlingenparticipatie tussen theorie en praktijk* (De Groof, Elchardus & Stevens, 2001) en *De speelplaats als cultureel centrum* (Stevens & Elchardus, 2002). De data dienden als basis voor heel wat bijdragen in het boek *De Symbolische Samenleving*, dat verscheen naar aanleiding van het twintigjarig bestaan van de onderzoeksgroep TOR in 2002 (Elchardus & Glorieux, 2002).

Deze onderzoeken bevestigen dat de sociaal-culturele breuklijn ook reeds een duidelijk conglomeraat van waarden is bij scholieren uit het vierde jaar. Bovendien bleek dat die breuklijn een vertaling kent in het dagelijks leven van jongeren. Terwijl de waarden uit de sociaal-culturele breuklijn vaak handelen over problemen in de ruimere maatschappij (het samenleven van diverse etnische groepen, de relaties met medemensen, de basisprincipes van de democratie, de aanpak van criminaliteit,...), bleken ook negatieve houdingen ten opzichte van vertegenwoordigers in de leerlingenraad samen te hangen met deze breuklijn. Het scepticisme ten opzichte van het vertegenwoordigingsprincipe in de maatschappij vindt dus ook een weerklank in de leefwereld van jongeren. Een tweede belangrijke vaststelling is dat de beleving van de school nauw samenhangt met de positie die men inneemt op de breuklijn. Op scholen waar de leerlingen meer inspraakmogelijkheden zien, waar de leerlingen vinden dat het schoolbeleid inspraak en participatie ernstig nemen doordat ze zelfs beslissingsbevoegdheid krijgen over vooral de leefwereld op school, is het schoolwelbevinden het hoogst. Juist op die scholen neigen jongeren naar een democratisch burgerschap. Dit zijn vooral scholen met een inspraak- en participatiecultuur, gekenmerkt door een autonome leerlingenraad en een mix en een veelheid aan extracurriculaire activiteiten, mede-georganiseerd door de leerlingen zelf. Verder bleken directies en leerlingen er een andere perceptie op na te houden wat de inspraakmogelijkheden op school betreft. Terwijl de directies veeleer positief waren over deze inspraakmogelijkheden, bleek er een groter scepticisme te bestaan bij de leerlingen. Vooral de inspraakmogelijkheden op het niveau van de school werd vaak negatief geëvalueerd. Over de inspraak op het niveau van de klas en de directe relatie met de leerkrachten, waren de leerlingen positiever. Recent is een vervolgonderzoek uitgevoerd op het leerlingenparticipatieonderzoek. Ditmaal werden tweedejaars en vierdejaars bevraagd, alsook de schoolhoofden en de leerkrachten. Ook dit onderzoek toonde aan dat leerlingen liever naar democratisch georganiseerde scholen gaan en onrechtstreeks beïnvloedt dit participatieve schoolklimaat de leermotivatie van de leerlingen.

Het leefwereldonderzoek bevestigde grotendeels de vaststellingen uit het waardeonderzoek: vooral scholen waar jongeren zich goed voelen hebben een impact op de waardevorming. Daarnaast bestaat er een duidelijke associatie tussen de smaakpatronen van jongeren en hun waardeopvattingen (Elchardus & Siongers 2003). Ook de smaken en waarden van de ouders mogen niet onderschat worden in de waardevorming bij jongeren. Een belangrijke aanvulling is dat vooral smaken, maar ook waarden, deels samenhangen met de sociale netwerken die jongeren aangaan, zowel informele netwerken zoals vriendschapsrelaties als formele netwerken zoals participatie in extracurriculaire activiteiten en participatie aan het middenveld. Bovendien bleek de school de plaats bij uitstek waar vriendennetwerken vorm krijgen. Zo beïnvloedt de organisatie van het onderwijslandschap, onrechtstreeks via de structurering van vriendschapsnetwerken, de smaken van jongeren en via deze

smaakvorming, ook de waardevorming. Hiermee werd een hypothese die Peter Heyvaert reeds in 1987 formuleerde, rechtstreeks getoetst. Deze these stelde dat de socialisatie van het onderwijs veeleer loopt via de sociale verbintenissen en de groepsidentificatie van de leerlingen dan via de expliciet aangeleerde normen en attitudes (Heyvaert 1987). De informele netwerken van de jongeren waren om nog een andere reden belangrijk in het leefwereldonderzoek. Ze bleken de belangrijkste factor te zijn, naast de kwaliteit van de relatie met de ouders, om het persoonlijk welbehagen te verklaren. Jongeren met goede relaties met vrienden, die een groter vriendschapsnetwerk hebben en zichzelf populair beschouwen, rapporteerden doorgaans een hoger zelfbeeld en hadden meer vertrouwen in de toekomst.

Ten slotte zette het leefwereldonderzoek enkele kritische kanttekeningen bij de individualiseringsliteratuur. Volgens deze visie zou de losmaking van het individu uit traditionele verbanden leiden tot een grotere individuele vrijheid, gecombineerd met een groter bewustzijn van hoe men het eigen leven inricht. Vaak wordt dit uitgelegd alsof individualisering zou leiden tot een soort sociale bindingsangst. Niet alleen is dit een verkeerde interpretatie van het begrip individualisering, het wordt ook niet ondersteund door de gegevens van het leefwereldonderzoek. Verder wees het onderzoek uit dat in hun keuzes Vlaamse jongeren vaak nog traditionele paden bewandelen. Vooral gender en sociale klasse (indirect benaderd via onderwijsvorm) behouden een belangrijke structurerende invloed. Dit leidt tot de paradoxale situatie dat enerzijds jongeren steeds meer het gevoel hebben dat ze zelf hun leven inrichten en sturen, maar anderzijds onderzoek constateert dat sociale identiteiten nog sterk – onbewust - doorleven.

5 Besluit

In deze tekst hebben we geprobeerd om de grote lijn van het jeugdonderzoek te schetsen binnen de onderzoeksgroep TOR. In de loop van de laatste twintig jaar is er een aanzienlijke hoeveelheid aan onderzoeksmateriaal geproduceerd. Onderzoek waarbij een antwoord werd gezocht op één bepaalde vraag, leidde vaak tot nieuwe probleemstellingen en nieuw onderzoek. In dit opzicht zit er een zekere cumulatie in de kennis vergaard over de jaren, maar stellen er zich direct nieuwe vragen waarop nog geen antwoord is gegeven. Eén van de belangrijkste vragen betreft de manier waarop cultuur zelf werkt. Cultuur is geen vaststaand begrip. Het is contingent. Dat wil zeggen dat de verbanden die we vinden geen natuurwetten zijn. Het hoeft niet zo te zijn, het is geen wetmatigheid dat wat we nu waarnemen nog geldt voor over twintig jaar. Cultuur is veranderlijk, het evolueert en verandert onder invloed van cultuurwerk. Het is echter niet omdat cultuur contingent is, dat het arbitrair is. Het is niet toevallig dat we deze culturele verbanden vinden. Hoe komt dit? Welke processen doen zich voor in cultuurvorming dat het op een bepaald moment resulteert in de

waargenomen cultuurverschillen? Zijn deze verschillen min of meer constant over de tijd? Vinden we andere mechanismen terug indien we ons onderzoek toespitsen op andere culturele domeinen en andere onderzoeksgroepen?

Zoals gezegd hebben we hier ons beperkt tot de grote lijn. Deze lijn doet zonder twijfel oneer aan aan de diversiteit aan onderwerpen die binnen de groep worden uitgevoerd. Daarom is ten slotte een selectie toegevoegd van de belangrijkste publicaties over jongeren, geproduceerd door de TOR groep.

6 TOR-publicaties over jongeren

- ELCHARDUS, M., Kinderopvang en onafhankelijkheidsverwerving. In: Bevolking en Gezin, 1982, 2: 205-213.
- ELCHARDUS, M., Schone Jeugd. Elementen van een communautaire esthetica voor de jeugdcultuur. In: C.J.P. & Provinciale Jeugddienst van Brabant (reds.), Jongeren, "Ze zijn zo ... meneer!", Provinciale Jeugddienst, Brussel, 1994.
- ELCHARDUS, M. (red.), De school staat niet alleen. Pelckmans / Koning Boudewijnstichting, Kapellen / Brussel, 1994.
- ELCHARDUS, M., I. GLORIEUX, A. DERKS & K. PELLERIAUX, Voorspelbaar ongeluk. Over de letsels die werkloosheid nalaat bij mannen en hun kinderen. VUBPress, Brussel, 1996.
- DERKS, A., M. ELCHARDUS, I. GLORIEUX & K. PELLERIAUX, De schoolloopbaan en de attitudes van de kinderen van werklozen. In: Antenne, 1996, 14, 3: 12-26.
- DEBUSSCHER, M., A. DERKS, M. ELCHARDUS & K. PELLERIAUX, De generatie van '95. Houdingen en politieke voorkeur van de VUB-studenten in de humane wetenschappen, 1987-1995. VUB-Dienst Uitgaven, Brussel, 1996.
- GLORIEUX, I. & G. KERMARREC, De ordening van de jaarlijkse onderwijstijd in twaalf landen van de Europese Unie. Een overzicht. (De optimalisering van de jaarlijkse onderwijstijd - deel III), Centrum voor Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1997.
- ELCHARDUS, M. (e.a.), Jongeren en cultuur in beweging. Davidsfonds, Leuven, 1997 (160 blz.).
- ELCHARDUS, M., Een jeugd uit uitstel geboren. Een exploratie van de cultuur van de postadolescentie. In: Jongeren en cultuur in beweging, Davidsfonds, Leuven, 1997: 11-43.
- ELCHARDUS, M., D. KAVADIAS & J. SIONGERS, Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Een empirisch onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1998 (2 delen)
- ELCHARDUS, M., De scholen en de nieuwe ongelijkheid. In: Persoon & Gemeenschap, Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs, 1998, 50, 7-8: 5-13.
- DERKS, A., M. ELCHARDUS, I. GLORIEUX & K. PELLERIAUX, De schoolloopbaan en de attitudes van de kinderen van werklozen. In: Nieuw Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel, 1998, februari: 41-60.
- DEBUSSCHER, M. & M. ELCHARDUS, De generatie van '97. Politieke houdingen van jongeren in het Dutroux tijdperk. Een bondige beschrijving van een aantal bevindingen. Dienst Uitgaven VUB, Brussel, 1998.

GLORIEUX, I., Onderwijstijd en gezinstijd. De optimalisering van de jaarlijkse onderwijstijd. Paper voorgedragen op de 7de Vlaamse Gezinsconferentie, Brussel, december, 1998.

MOENS, M., Een instrumentarium voor JEFF in de Brusselse instellingen. Onderzoeksverslag. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1998.

DE GROOF, S. & J. SIONGERS, Participerende jongeren, de school als actieterrein. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1999.

ELCHARDUS, M., D. KAVADIAS & J. SIONGERS, Kunnen scholen opvoeden? Over de invloed van de scholen op de waarden van jongeren. In: Tijdschrift voor Onderwijsrecht & Onderwijsbeleid, 1999, 5-6: 305-316.

ELCHARDUS, M., D. KAVADIAS & J. SIONGERS, Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1999.

PELLERIAUX, K., Culturele dualisering in het onderwijs. In: Cahier van het Vlaamse Welzijnscongres over/met jongeren, veer10/acht10 (Kortrijk, 18 & 19 februari), 1999: 48-49.

ELCHARDUS, M., Laat de school geen doetje zijn. In: Cahier van het Vlaamse Welzijnscongres over/met jongeren, veer10/acht10 (Kortrijk, 18 & 19 februari), 1999: 35-41.

KAVADIAS, D., J. SIONGERS & F. STEVENS, Jongeren en politiek. In: Samenleving en Politiek, 1999, 6, 6: 19-33.

PELLERIAUX, K., De invloed van de schoolloopbaan op sociale demotie. Paper voorgedragen op de NSV Marktdag Sociologie, Utrecht, 27 mei, 1999.

GLORIEUX, I., De tijden veranderen, de schooltijden niet. In: Werkgelegenheid, Arbeid, Vorming. Nieuwsbrief van het Steunpunt WAV, 1999, 9, 1-2: 172-175.

ELCHARDUS, M., D. KAVADIAS & J. SIONGERS, Instroom of School? De invloed van scholen en andere socialisatievelden op de houdingen van leerlingen. In: Mens & Maatschappij, 1999, 74, 3, november: 250-268.

KAVADIAS, D., J. SIONGERS, S. DE GROOF & S. LAUWERS, Projet "Education à la citoyenneté démocratique"; Site de Citoyenneté en Belgique. Projet "Parlement d'un jour". Evaluation pour le Conseil de l'Europe. Conseil de l'Europe, Strasbourg, le 25 mai, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1999.

DE GROOF, S. & J. SIONGERS, Schoolse en niet-schoolse participatie bij jongeren. Een schets van het profiel en de houdingen van participerende jongeren. In: M. Hooghe (red.), Sociaal kapitaal en democratie. Verenigingsleven, sociaal kapitaal en democratie, Acco, Leuven, 2000: 255-284.

KAVADIAS, D., De vorming van attitudes binnen het onderwijs. Is er sprake van een differentiële socialisatie volgens de gevolgde onderwijsvorm? Paper voorgedragen op de NSV Marktdag Sociologie, Utrecht, 27 mei, 1999.

ELCHARDUS, M., Economische ongelijkheid, sociale uitsluiting en cultuurstrijd in de kennismaatschappij. In: Opvoeden in billijkheid, Majong / Garant, 2000: 17-50.

ELCHARDUS, M., D. KAVADIAS & J. SIONGERS, Scholen en de houdingen van leerlingen: de bijdrage van de school tot de niet-cognitieve socialisatie van leerlingen. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1999.

ELCHARDUS, M., D. KAVADIAS & J. SIONGERS, 'Wir haben es nicht gekonnt?' Over de mogelijke invloed van de scholen op het ethnocentrisme van de laatstejaars leerlingen in de Vlaamse secundaire scholen. In:

Driemaandelijks Tijdschrift van de Auschwitz-Stichting, 1999, 64, juli-september: 5-22.

ELCHARDUS, M., D. KAVADIAS & J. SIONGERS, Can schools educate? On the influence of schools on the values of their pupils. A summary of the research report on Flanders. Council of Europe, Council for cultural co-operation (CDCC), DECS/EDU/CIT(99)65, Strasbourg, 19 November, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1999.

ELCHARDUS, M. & D. KAVADIAS, Schools and values education. An empirical analysis. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1999.

ELCHARDUS, M. (red.), Zonder Maskers. Een actueel portret van jongeren en hun leraren. Globe, Gent, 1999 (256 blz.).

ELCHARDUS, M., Laat de school geen doetje zijn. In: P. Allegaert & B. Van Bouchaute (red.), Veer10/Acht10. De leefwereld van jongeren, Vlaams Welzijnscongres over/met jongeren 18 en 19 februari 1999 Kortrijk, Garant, Leuven, 1999: 89-97.

ELCHARDUS, M., Education for Democratic Citizenship. The Schools' Effectiveness, and the Expectations of Civil Society. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1999.

PELLERIAUX, K., Attitudeverschil in het Vlaams secundair onderwijs. Paper voorgedragen op de 9de Sociaal-Wetenschappelijke Studiedagen, Amsterdam, 2 & 3 mei, 2000.

ELCHARDUS, M., Laat de school geen doetje zijn. In: P. Allegaert & B. Van Bouchaute (red.), Veer10/Acht10. De leefwereld van jongeren, Vlaams Welzijnscongres over/met jongeren 18 en 19 februari 1999 Kortrijk, Garant, Leuven, 1999: 89-97.

ELCHARDUS, M., Education for Democratic Citizenship. The Schools' Effectiveness, and the Expectations of Civil Society. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1999.

KAVADIAS, D., Houdingen en waarden bij adolescentie Vlamingen. Een overzicht. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2000.

ELCHARDUS, M. & S. LAUWERS, De zelf-religie. Een exploratie van haar betekenis en dimensies. In: Sociologische Gids, 2000, 5: 330-349.

KAVADIAS, D., Etnocentrisme in de school. De invloed van context en cultuur. Paper voorgedragen op de 9de Sociaal Wetenschappelijke Studiedagen, Amsterdam, 2 & 3 mei, 2000.

STEVENS, F., Beeldvorming en beschrijving van de leefwereld van jongeren. Tussentijds rapport november 2000, PBO97/16/115, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2000.

ELCHARDUS, M., D. KAVADIAS & J. SIONGERS, Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren? Samenvatting van het onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs. In: Mores, 2000, 4, 224: 326-382.

SIONGERS, J. & D. KAVADIAS, Proeve(n) van politiek. Jongeren tegen de sociale uitsluiting van jongeren. Labor / Koning Boudewijnstichting / Fonds P&V, Brussel, 2000 (210 blz.).

COPPIETERS, P., H. CRETEN, I. GLORIEUX, I. LAURIJSSSEN, E. OMEY, T. SCHATTEMAN, V. VAN DE VELDE, J. VAN DAMME, P. VAN DER HALLEN & W. VAN TRIER, Van onderwijs naar arbeidsmarkt: hoe verloopt de overgang? Een tussentijds rapport (+ bijlagen) ten behoeve van de Stuurgroep in het raam van het Programma Beleidsvoorbereidend Onderzoek 97, Sonar, Brussel, 2000.

STEVENS, F., Is de seksuele revolutie voorbij? Opvattingen van jongeren over relaties en seksualiteit. In: Jaarboek 2001. Seksualiteit, relaties en geboorteregeling, CGSO Trefpunt, Gent, 2001: 35-44.

PELLERIAUX, K., Cultuurverschil op school. Smaak en attitudes van de leerlingen in de verschillende onderwijsvormen. In: Handboek leerlingenbegeleiding, 2000, 31, november: 185-195.

SIONGERS, J. & D. KAVADIAS, Les jeunes contre l'exclusion. Labor / La Fondation Roi Baudouin / Fonds P&V, Bruxelles, 2000 (215 blz.).

SIONGERS, J., Jongeren in de jaren negentig. In: Mensen onderweg, 2000, 102, december: 24-28.

COPPIETERS, P., H. CRETEN, I. GLORIEUX, P. LANCKWEERDT, I. LAURIJSSSEN, E. OMEY, H. PUSTJENS, T. SCHATTEMAN, V. VAN DE VELDE, J. VAN DAMME, P. VAN DER HALLEN, W. VAN TRIER, D. VERHAEST & E. VERHOFSTADT, Jongeren in transitie. De arbeidsmarkt in Vlaanderen, Jaarreeks 2000, deel 4, Garant, Leuven, 2000 (128 blz.).

DE GROOF, S., M. ELCHARDUS & F. STEVENS, Leerlingenparticipatie in het secundair onderwijs tussen theorie en praktijk. Technisch verslag: beschrijving van de schalen. Bijlage bij het eindrapport van het OBPWO-project 98.01 in opdracht van het Departement Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, op initiatief van de Vlaamse minister bevoegd door onderwijs, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2001.

DE GROOF, S., M. ELCHARDUS & F. STEVENS, Leerlingenparticipatie in het secundair onderwijs tussen theorie en praktijk. Eindrapport bij het OBPWO-project 9801 in opdracht van het Departement Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, op initiatief van de Vlaamse minister bevoegd voor onderwijs, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2001.

KAVADIAS, D., De houdingen van adolescente Vlamingen aan de dageraad van de 21ste eeuw. Een overzicht. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2001.

DERKS, A. & H. VERMEERSCH, Gender en schools presteren. Een multilevel-analyse naar de oorzaken van de grotere schoolachterstand van jongens in het Vlaams secundair onderwijs. Verslag van het project 'Onderzoek naar het verschil in schools presteren tussen jongens en meisjes in Vlaanderen (OBPWO 99.05). Onderzoek in samenwerking met de KUL, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2001.

SIONGERS, J., Vakoverschrijdende thema's in het secundair onderwijs: op zoek naar een maatschappelijke consensus. Samenvatting van de onderzoeksresultaten. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2001.

SIONGERS, J., Mogelijkheden en grenzen van de schoolse invloed op de burgerzin van jongeren. In: Handboek Leerlingenbegeleiding, 2001, 32, april: 35-48.

STEVENS, F., Gemaakte keuzes? Een analyse van de muziek- en mediapreferenties van Vlaamse jongeren. In: Sociologische Gids, 2001, 48, 2: 138-155.

SIONGERS, J., CON4: Opinies en verwachtingen t.a.v. onderwijs. In: Vlaamse onderwijsindicatoren in internationaal perspectief, editie 2000, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2000: 40-44.

ELCHARDUS, M. & J. SIONGERS, Het onbehagen van de grenzeloosheid. Een empirisch onderzoek van het verband tussen detraditionalisering, zingeving en onbehagen. In: H. De Witte, M. Elchardus, C. Gruweze e.a.,

Openheid of leegte? Over zingeving bij jongeren, Acco, Leuven / Leusden, 2001: 35-73.

STEVENS, F. & M. ELCHARDUS, De Speelplaats als cultureel centrum. De beleving van de leefwereld van jongeren. Eindverslag voor het PBO-project PBO 97/16/115, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2001.

DE WITTE, H., M. ELCHARDUS, C. GRUWEZ, K. RAES, B. ROEBBEN & J. VANDOORNE, Openheid of leegte? Over zingeving bij jongeren. Acco, Leuven / Leusden, 2001 (120 blz.).

PELLERIAUX, K., Demotie en burgerschap. De culturele constructie van ongelijkheid in de kennismaatschappij. VUBPress, Brussel, 2001 (255 blz.).

STEVENS, F., Jeugdwerk in een risicovolle kennismaatschappij. In: Strax. Handboek voor Jeugdwerk, 2001.

STEVENS, F., De kliksons ingekaderd. In: Tienerkliks. Het verhaal van de Vlaamse Kliksons, Garant, Leuven, 2001.

DE GROOF, S. & M. ELCHARDUS, Participatie, democratie en schoolklimaat. In: Mores, 2002, 2, 232: 84-98.

KOELET, S., Gemengd versus niet-gemengd onderwijs: een 'waarde'-volle keuze. De invloed van gemengde en niet-gemengde scholen op traditionele rolpatronen bij hun leerlingen. Samenvatting licentiaatsthesis in de Sociologie 1998-1999. Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2002.

DE GROOF, S., Leerlingenparticipatie nader bekeken. Een kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar de betekenis van participatie voor leerlingen, leerkrachten en directies uit het secundair onderwijs. Tussentijds verslag, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2002.

DERKS, A. & H. VERMEERSCH, "Studeren is voor mietjes!" Een analyse van de genderverschillen in schools presteren. In: M. Elchardus & I. Glorieux (red.), De symbolische samenleving, Lannoo, Tielt, 2002: 215-240.

SIONGERS, J. & F. STEVENS, Esthetica voor gevorderden. Over smaken en mediavorkeuren. In: M. Elchardus & I. Glorieux (red.), De symbolische samenleving, Lannoo, Tielt, 2002: 53-84.

ELCHARDUS, M. & J. SIONGERS, Cultuurpraktijk van de ouders en de schoolloopbaan van de kinderen. In: M. Elchardus & I. Glorieux (red.), De symbolische samenleving, Lannoo, Tielt, 2002: 241-262.

ELCHARDUS, M., Onderwijs in de symbolische samenleving. Zijn individualisme en meritocratie zinvol? In: Sociologische Gids, 2002, 49, 3: 259-274.

LAURIJSSSEN, I. & I. GLORIEUX, Gelijkheid komt niet met de jaren. De invloed van sociale achtergrond en geslacht tijdens de schoolloopbaan. Paper voorgesteld op de tiende sociaal-wetenschappelijke studiedagen, Amsterdam, 30-31 mei, 2002.

DE GROOF, S. & W. SMITS, Solitaire of tikkerke kus? Over de sociale contacten van jongeren. Paper voorgesteld op de tiende sociaal-wetenschappelijke studiedagen, Amsterdam, 30-31 mei, 2002.

PELLERIAUX, K. & T. PEETERS, Evaluatie van het experiment modularisering in het secundair onderwijs. OBPWO 00.04, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, Brussel, 2002.

BELET, H., I. GLORIEUX & I. LAURIJSSSEN, Gezinsvorming en genderongelijkheid bij de overgang van school naar werk. Paper voorgesteld op het Derde Vlaams-Nederlandse arbeidscongres "Diversiteit in levenslopen: consequenties voor de arbeidsmarkt", Rotterdam, 10 oktober, 2002.

STEVENS, F. & M. ELCHARDUS, De speelplaats als cultureel centrum. Samenvatting en beleidsaanbevelingen van het eindrapport voor het PBO-project 97/16/115 'Beeldvorming en leefwereld van jongeren', Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2002.

BELET, H., T. KUPPENS & F. STEVENS, Bruce, Arnold, Jean-Claude et les autres. In: M. Elchardus & I. Glorieux (red.), De symbolische samenleving, Lannoo, Tielt, 2002: 315-336.

DE GROOF, S., W. SMITS & F. STEVENS, (In)formele ontmoetingen. Over de sociale ruimte van jongeren. In: M. Elchardus & I. Glorieux (red.), De symbolische samenleving, Lannoo, Tielt, 2002: 31-52.

STEVENS, F., Kan het middenveld bijdragen tot de vorming van culturele praktijken? In: Jaarboek 2002. Steunpunt re-creatief Vlaanderen, 2002: 169-207.

DE GROOF, S. & J. SIONGERS, Leerlingenparticipatie nader bekeken. Een kwalitatief onderzoek naar de betekenis en het belang van participatie op school. Technisch verslag. Technisch verslag van het OBPWO-project 00.01 in opdracht van het Departement Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap en op initiatief van de Vlaamse Minister voor Onderwijs, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2003.

DE GROOF, S., Leerlingenparticipatie nader bekeken. Een kwalitatief en kwantitatief onderzoek naar de betekenis en het belang van participatie op school. Eindverslag van het OBPWO-project 00.01 in opdracht van het Departement Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap en op initiatief van de Vlaamse Minister voor Onderwijs, Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 2003.

STEVENS, F., A. VAN DEN BROEK & J. VANDEWEYER, Time use of adolescents in Belgium and the Netherlands. Paper presented at the 25th IATUR Conference on Time Use Research 'Comparing Time', Brussels, September 17-19, 2003.